

Aantekeningen uit de nalatenschap van

drs. J.F. van Os

31-12-1925 – 10-04-2021

© 2021 De erven van drs. J.F.van Os
gelicenseerd onder de
Creative-Commons CC BY-NC 4.0 licentie
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.nl>

U kunt

- het werk delen — kopiëren, verspreiden en doorgeven via elk medium of bestandsformaat
- het werk bewerken — herschikken, veranderen en afgeleide werken maken

onder de volgende voorwaarden:

- Naamsvermelding — De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een verwijzing naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. U mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met uw werk of uw gebruik van het werk.
- Niet-commercieel — U mag het werk niet gebruiken voor commerciële doeleinden.
- Geen aanvullende restricties — U mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat.

Correspondentieadres: Adriaan van Os, email adriaan@adriaan.biz

Gelre, Vereniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudhoudkunde en Recht. Bijdragen en Mededelingen, Arnhem. Gelre begint in 1898 (aflevering I).

Gelre .. (1900) Werken der vereniging en Hattem p 213

Gelre III, blz 1-32 (over Zutphen:) J. Gimberg, "een Gelderse stad in de middeleeuwen", o.a. mededeling, dat in 1456 het orgel onder de toren stond. Oorspronkelijk lage zijbeuken. vóór 1492 opgetrokken, zodat het een hallenkerk werd. 1479 bouw Zuidertrancept., 1492 Noordertrancept.

Gelre XI., blz 376-378 over de toren. Hierin 1905 restauratie toren van binnen, waar hij een geheel vormt met de kerk, noodzakelijk door de op handen zijnde verplaatsing van het orgel. Met dit laatste begonnen 14/2 1906, opgeleverd 22/12 1906.

Gelre XII. Zaltbommel.

Gelre 1917, p 171, Nijkerk

Gelre XXV. Gimberg over orgel Walburgkerk Zutphen. Zie fotocopie.

Gelre XXVI (1923), 151, Elburg, 177, Culemborg

Gelre XXVIII (1925), p 59-76. Dr G.Das, orgel en organisten te Arnhem. Zie ook de verwijzingen in collectie Gimberg. Das begint met te zeggen, dat hij het werk van anderen niet wil herhalen maar aanvullen.

Die anderen zijn: Van Hasselt, Arnhemse Oudheden III p 259,

A.J.C.Kremer, Arnhemse Courant, 13/9 1889 en vooral:

H.Potheine Jr, Bulletin Oudh.kundige Bond 1912.

St.Marten. In 1384 orgel aanwezig, bouwer Henric Bonnie (Van Hasselt) of Bomert (zo gelezen door Kremer) of mogelijk Bennis (Das). Eén der oudste orgelberichten in ons land. In Groningen was in 1318 een broederschap opgericht, in de statuten waarvan het gebruik van orgels wordt genoemd. Den Haag had in 1352 een orgel. In dezelfde tijd ook de St Salvator en Domkerk in Utrecht. In andere landen veel oudere berichten: 11de eeuw in Duitsland, Engeland, Frankrijk. Albertus van Os heeft bij werkzaamheden aan het Nicolaiorgel in Utrecht een aantekening met jkaar 1120 gevonden. Dit is niet bevestigd bij de afbraak in 1885. Vooral ontwikkeling in Duitsland in de 14de eeuw. Orgel Halberstadt 3 laden en drie klavieren

St. Marten 1432 nieuw orgel door Bochart Heine (naast of in plaats van het oude).

Eusebius. Begonnen met de bouw der kerk in 1452. In 1481 in gebruik geweest. 1506 orgel daar, contract met Bernt, orgelmaker van Emmerik. Dit is bewaard gebleven (en dit hadden de anderen nog niet gezien). *Zie fotocopie hiervan en ook de interpretatie van Vente Brab.o. p 34*.

Das vraagt: Was Bernt dezelfde die met zijn zwager Jan Graurock (1534 burger van Zutphen) een positief en een groot orgel van 15 registers in Gorinchem bouwde?

Das' verklaring:

ff of FF betekent Groot F, f of f betekent f.

Dan zijn de klavieren F-f"

"in den ff ende inden viiftienffaut weder uut". Interpretatie Das: bij de vijfde f is het klavier uit (f-fa-ut).

Das: Italiaanse orges hadden 47 toetsen, 29 tasti, 18 semitoni, precies zoals hier in Arnhem, Duitse minder: F-a".

Doeff. Verwijzing naar Praetorius (nieuwe uitgave, p 150). Hier 16 vt

Coppeldoef: om met andere registers gecombineerd (gekoppeld) te worden

Zymbel vlg's Das Mixtuur, Scherp hoge Mixtuur

Positief: 5 reg. klopt niet. Das: alle Prestantregisters als één register beschouwen? Maar dat is niet consequent: Zie het eerste werk.

Kryther is dan misschien een schreeuwer of schreeuwpijp, dus een Mixtuur

Over pedaal wordt niet gesproken. Maar Mr Bernt heeft in Gorkum melding gemaakt van "een nieuw Lade Pedaal en de Trommel"

"Ende die trummen op die floethen opstaen". Betekenis onduidelijk.

"Ende int lampet sullen die schinkelen mit beetzen gesneden zijn". Das: In het voetstuk de poten met "beetzen" gesneden, Duits: Beitzel: bijtels.

Kerk was toen nog niet volledig in gebruik. Orgel stond in Zuidertrancept.

1530 gehele kerk in gebruik. Elf jaar later nieuw orgel van **Johan Noster** die ook een orgel bouwde in de Werferdtskerk te Elst. Flarden van de dispositie (in Arnhem) genoemd. Dispositie (of delen daarvan) ontleend aan Van Hasselt, Kroniek van Arnhem p.95. Das is er niet in geslaagd het terug te vinden.

1. Prestanten van 16 voet
2. Een Doijff van acht voeten
3. een coppel van vyer voeten off een baertpijpe, wie van beyden men believen sal
4. een superoctaaf myt zijn Registeren
5. die mixtuer off die positie scherp snydende myt siin Registeren
6. die zymbalen myt siin Registeren
7. die trumpetten ende is mogelick dat hy noch een sunderlinge stemme daarby vynden kon.

Van Hasselt gaat dan verder met zijn eigen woorden:

8. Baertfloeyte
9. holttype
10. gemzenhorn
11. clynkende zymbel
12. een regaell

tremblant

ende dat holtwerck moest gemaect worden als toen die nye manier was.

Dit is het orgel dat bespeeld zou kunnen zijn door Steenwijck, Scholl en v.Noort.

Arnhem liep vooraan bij de invoering van orgelbegeleiding bij het psalmgezang.

1636 instructie organist daaromtrent. (In Friesland gebeurde dit in 1632, Amsterdam 1668, Utrecht 1683).

Vernieuwing van het orgel door **Mr Germer Galtus van Hagerbeer**. Zeer veel rekeningen bewaard hierover uit 1642,

1643, 1644. De zoon **Jacobus van Hagerbeer** wordt daarin ook genoemd. Gesproken wordt van een nieuw orgel, maar het kan ook een vergaande verbouwing zijn geweest.

1766 Contact met König, Köln en **Johann Michael en Johannes Wagner** uit Schmiedefeld. De laatsten kregen de opdracht. Bijzonderheden over de bouw orgel door Gebr. Wagner ontleend aan Nijhoffs' inventaris op p. 495: 1768-1770 stukken betreffende het vervaardigen van het nieuwe orgel in de grote kerk. (*Citaat Das* :)

"Eerst verscheen Johann Michael [Wagner] in Arnhem. Tot zijn eerste werkzaamheden behoorde het opnemen van het oude orgel. Hij bevond het in slechte staat, onbekwaam om het te repareren en "aangezien die oude orgelpypen maar uit pur loot bestaan, ook niet volgens de tegenwoordige staat gemesureert en ingerigt en dus in geen deelen met nieuwe harmonieren kunnen, derhalve oordelen wy het beste te weezen, dat men, wanneer het oude werk afgebroken word, een sortering maakt om één en zo het weezen kan 2 orgels van 8 voet daarvan te formeeren, om door de Edele G.Achth. Magistraat bij occasie te worden verkocht of in een andere kerk te gebruiken; hetwelk ook voordeliger zal weezen dan dat die oude pypen wierden versmolten, dog de grooten 16-voet pypen dienden versmolten en tot het nieuwe werk g'employert te worden."

Aanneemsom f 10000 en een present bij oplevering voor hun en hun knechts. De gebr. wilden direct f 800.- voor heen en weer reizen en vervoer van gereedschappen "dat 2000 pond weegt"

Citaat:

"En nadien wy van den organist Glaaser verneemen, dat in 's Haage een orgel wordt gemaakt, dat gaan zal tot F driemaal gestreeken, en wij onze dispositie en ook calculatie maar tot driemaal gestreeken, zoals tot nog toe alle orgelwerken zijn gemaakt, geformeert hebben en dus in ieder drie Claves ook in de Arbeit drie Registers meer uitmaakt en dus ook meerder tijd en onkosten vordert, so neemen wy aan, ten einde dat het Haagse orgel niet boven het onze prevaleere en ytt hoogagtinge voor d' Edele Gr. Achth. Magistr. ook die drie toonen en claves by te voegen en te maaken en zulx sonder eenige interesse, ten einde, als alles vaardig is, by de proef op het prachtigste mag worden bevonden".

Das schrijft, dat Nederland Duitsland vóór ging in klavieruitbreiding.

Latere wensen van de gebr. Wagner:

1. Het opgegeven tin en Engelsch loot
2. Gebruik van de nieuwe waag, hierin 4 bedsteden voor de gebroeders en hun knechts.
3. dat de gietketel op een fornuis in de barakken gemetseld word.
4. Een gietvorm door de timmerman te maken.

Er was onenigheid over levering van het hout. Iemand is naar Haarlem geweest en heeft geconstateerd dat in de pijpen geen hout was gebruikt. Balgen, kanalen, laden van wagenschot en grenen.

10/7 1769 schrijven de gebroeders: "Nadien het regte hout tot de Bassorgelpijpen niet heeft kunnen bekomen worden, zo diend de Subbas van het pedaal gemaakt te worden van orgelmetaal, waarom U het nodige tin en lood verzoeken."

Bij gelegenheid de grootste pijp van de Majorbas 32 vt in het orgel kwam, werd dit feestelijk gevierd door deze pijp met wijn te vullen, zoals toen gebruikelijk schijnt te zijn geweest,. Das zegt nog, dat volgens opgaven van de (toen) huidige organis De Wolf, dit registre gedekt was.

Over organisten: Jan Morleth had in 1629 40 dienstjaren.

v.d. Dussen benoemd na examinatie door Lustig, Groningen. Ook Körnlein die later naar Alkmaar ging had gesolliciteerd.

Gelre XXXIII (1930)

J. de Graaf, Mededelingen over de kerk te Warnsveld p 199-205. Een der weinige k. in Gelderland uit de XIIde eeuw. Later zijbeuken. Door Pieter Lijns in 1827 aan Oostzijde verlengd. Geen mededelingen over orgel(s). Zie De Graaf in Gelre XLVIII.

Mr A.P. van Schilfgaarde, De Kerken te Buren, p 173-198. Hij heeft veel kritiek op wat allemaal met de Herv.k. is gebeurd. Niets over een orgel gelezen.

Gelre XLVIII, (1948).

J. de Graaf (die veel over kerken schreef in Gelre). De kerk te Warnsveld. Hij verwijst naar een eerder artikel in dl XXXIII (1930). Hierin over het orgel (letterlijk):

p 193.

Omtrent het orgel (voetn. Register op Leenakten) vond ik vermeld, dat in 1798 de onderkerkmeesters L.Eggink en B.Lansink dit instrument in overleg met het municipaliteitslid Evert Jan Meyerink hadden laten repareren zonder voorkennis van het dagelijksch bestuur. Ofschoon deze handeling gequalificeerd werd als alleszins verkeerd en in strijd met de desbetreffende instructie, werd op 20 September 1803 toch besloten de kosten ad f 135.- ten laste der kerk te nemen. Echter liet de betaling zoo lang op zich wachten, dat de overtreders genoodzaakt waren het bedrag voorlopig zelf te voldoen. Bij hun overlijden in 1808 kwam het geval weer ter sprake. In plaats van toen eindelijk

p 194.

eens uitvoering te geven aan het reeds vijf jaren tevoren genomen besluit, ging men den erfgenamen slechts f 100.- restitueren en nog wel met de bepaling, dat men daardoor deze wettigheid der schuld niet erkende, "veel min om daardoor zig tot de voldoening van het restant in te laten". Evenwel werd dat volgende jaar toch ook dit restant betaald.

Eene tweede en veel belangrijker reparatie had plaats in 1826 door N.A.Lohman en Zonen te Groningen voor de overeengekomen som van f 130.- (voetnoot: Tijdens de uitvoering bleken meer herstellingen noodig, in veelheid (?) waarmede de aannemingssom met f 59.- verhoogd en den datum van oplevering op 1 juni 1816 (in plaats van op 1 maart) 1826 bepaald werd. (staan die haakjes goed?)

Wegens de overschrijding van de termijn van oplevering werd f 50.- gekort ten behoeve van het Diaconiebestuur. Het werk zelf schijnt de volle goedkeuring te hebben weggedragen, want bij de examinatie door J.Prins, organist der St. Walburgkerk en stadklokkenist te Zutphen, werd den aannemers eene gratificatie verleend van f 100.-